

У дошкільному віці дитина інтенсивно оволодіває мовою як засобом спілкування: за допомогою мови вона вчиться розповідати про значущі для неї події, ділитися своїми враженнями; будувати з людьми адекватні лояльні стосунки, дізнаючись від дорослих, що до людини слід звертатися по імені, вчиться вітатися з людьми, дякувати за увагу.

Мова як засіб спілкування виконує не тільки функцію обміну інформацією, але й експресивну функцію. Використовується не тільки інтонація, але й міміка, пози і жести. Наслідуючи батьків і близьких людей, дитина несвідомо переймає стиль спілкування, емоційні прояви, мовну культуру.

Культура спілкування обов'язково передбачає культуру мовлення, яка в свою чергу також передбачає наявність у дітей старшого дошкільного віку достатнього запасу слів, уміння говорити тактовно, зберігаючи спокійний тон. Оволодіння культурою мовлення сприяє активному спілкуванню дітей у спільних іграх, в значній мірою запобігає між ними виникнення конфліктів.

Культура спілкування передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, які сформовані на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і форм звертання. А також ввічлива поведінка у громадських місцях, побуті.

Культура мовлення передбачає не тільки робити потрібним чином, але і утримуватися від недоречних в даній ситуації дій, слів. Дитину треба вчити помічати стани інших людей.

Уже в молодшому, а особливо в середньому дошкільному віці, коли дитина засвоює граматичну будову мови, вчиться правильно будувати прості речення, її привчають називати дорослих по імені та по батькові, на "Ви", коригують вимову, вчать дітей говорити в нормальному темпі, без скоромовок чи розтягування слів. Не менш важливо в цей же час навчити дитину уважно слухати співрозмовника, спокійно стояти під час розмови, дивитись в лице розмовляючому.

Отже, під час навчально-виховних заходів, які організовані педагогом, питання і відповіді дітей в значній мірі регламентовані завданнями, змістом матеріалу і формами організації дітей. Зрозуміло, що культура спілкування їх в таких процесах формується швидше і легше. Але не менш важливо виховувати культуру спілкування у повсякденному житті, у різних видах їх самостійної діяльності. З другого боку, оволодіння культурою мови допомагає активному спілкуванню дітей у спільних іграх, в багатьох випадках запобігає виникненню між дітьми конфліктів.

Мовленням дитина оволодіває в процесі спілкування під час різних видів діяльності, адже всі вони тісно пов'язані з мовленням і супроводжуються ним. Але повсякденного спілкування для становлення мовленнєвої компетенції, звісно, недостатньо. Основною формою навчання дошкільнят у процесі організованої пізнавальної діяльності все ж лишається заняття. Саме на заняттях вихователь систематично та послідовно формує у дітей мовленнєві уміння та навички, які закріплюються при спілкуванні дітей під час різних видів діяльності в повсякденному житті.

На заняттях з мовленнєвого спілкування діти мають не стільки засвоювати матеріал про навколишній світ, скільки вправлятися в мовленнєвій діяльності. На такому занятті основну увагу варто зосереджувати на практичному засвоєнні дітьми норм мови (фонетичних, лексичних, орфоепічних, граматичних), формуванні навичок розповідання та переказування.

Основною метою занять з мовленнєвого спілкування є розвиток мовлення кожної конкретної дитини. Тому важливо створювати на них такі умови, які стимулюватимуть максимальну мовленнєву активність кожної дитини. Цього можна досягнути, дотримуючись таких умов:

1. Уміння педагога викликати у дітей інтерес до теми заняття та розумно співвідносити власну мовленнєву активність і мовленнєву активність дітей — неприпустимо, щоб дорослий говорив більшу частину заняття;

2. Правильне розташування дітей;

3. Забезпечення оптимальної інтенсивності мовленнєвого навантаження дітей — надто прості завдання знижують інтерес дітей, послаблюють готовність до подолання труднощів;

4. Здійснення індивідуально-диференційованого підходу — уміння педагога бачити в колективі кожну конкретну дитину і враховувати її індивідуальні особливості, пристосовуватися до них;

5. Уміння педагога бачити особисті досягнення дитини, а не порівнювати її з іншими дітьми.

Культура мовлення вихователя є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі. Педагоги, які не володіють мовленням на належному рівні, не можуть бути задоволеними собою, що негативно позначається на їхній поведінці, професійній діяльності, навіть приватному житті.

Вихователь повинен чітко не тільки виголошувати думку, але й промовляти кожен звук губами і язиком. Педагог має знати такі основні закономірності використання дихання: говорити потрібно, видихаючи струмінь повітря, а вдихати його – під час непомітних для слухача пауз, логічних зупинок. Він має обрати оптимальний рівень посилення повітря залежно від обставин (місця, пори року, часу, оточення, розмірів приміщення, конкретного завдання). Деякі вихователі, наприклад, говорять надто голосно в малому приміщенні, інші у великому – тихо, через що в дітей або розпорошується увага через одноманітність звучання голосу вихователя, або складається враження, що він кричить без потреби. Діти можуть перестати слухати, якщо їм доводиться для цього напружуватися. Вихователь має перевірити рівень гучності свого голосу, запитавши у дітей, які сидять за задніми столами, чи добре вони йогочують.

Тихий, спокійний голос при розмові, впевнене звучання його під час пояснення матеріалу – показник рівня особистісної культури педагога і культури мовлення зокрема. Силу голосу визначає не крик, не гучне виголошування фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Витривалим є голос, коли тривала мовна діяльність людини не зумовлює його ослаблення чи

захворювання. У голосі вихователя звучать впевненість, мажорність, що робить його мовлення переконливим, сприяє виникненню позитивних емоцій у слухачів. Вихователь має володіти умінням змінювати тональність свого голосу залежно від розв'язуваних навчально-виховних завдань, цілей комунікації тощо (володіння гнучкістю голосу – діапазоном звучання).

Який би настрої не був у вихователя, до дітей він мусить увійти вільним від негативних емоцій, зі світлим і доброзичливим поглядом, налаштованим на дітей. Загравання з дітьми, як і менторський тон, недопустимі. Творча, ділова, емоційно динамічна (відповідно до завдань, мети заняття) обстановка в групі потребуватиме різноманітного, чистого, емоційно-експресивного мовлення.

Мовленнєвий етикет та етикетні формули

Кожна людина, незалежно від віку, статі, національності, освіти, посади, повинна дотримуватися основних норм мовного етикету, адже рівень мовленнєвої культури свідчить про міру вихованості, чемність людини.

Як зазначається у “Словнику іншомовних слів”, етикет (фр. etiquette) – це: 1. Зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб (придворний етикет), а також у дипломатичних колах. 2. Переносно – правила поведінки.

За формою етикет підрозділяється на *мовний і немовний*. Мовний є словесним виразом поважного відношення до людей і проявляється в умінні вести бесіду. Від того, як і що людина говорить, - залежать її особистісні ділові контакти.

Професіоналізм педагога передбачає володіння нормами і правилами мовного етикету, вміння говорити з вихованцями, колегами та їх батьками.

Треба говорити спокійно, ясно, не підвищуючи голосу (особливо з дітьми). За надто швидкою мовою важко стежити, від дуже повільної співрозмовник стає нетерплячий. Дратує, коли співрозмовник постійно вживає слова-паразити, як «от», «між іншим», «розумієш».

Дуже цікаво говорить про етикет Ю.В. Різдяний. На матеріалі прислів'їв і приказок він виводить правила, що регулюють відносини людей, поділяючи їх на три підгрупи.

Перша підгрупа - це прислів'я про ввічливість, вихованість, про перевагу доброго слова типу "Одне добре слово краще доброї сварки".

Друга підгрупа прислів'їв присвячена порядку ведення бесіди (підкреслюється перевага слухання перед говорінням): «Мова - один, вухо-два, раз скажи, два рази послухай», «Слово - срібло, мовчання - золото».

Третя підгрупа стосується помилок у побудові бесіди: «Дід говорить про курку, а бабця про качку», «У городі бузина, а в Києві дядько».

Основні правила спілкування такі:

1. Будьте завжди ввічливими, привітними й доброзичливими, з повагою ставтеся до співрозмовника.
2. Умійте слухати інших і ніколи не перебивайте.
3. Не бійтеся розпочинати розмову з незнайомими людьми, але не будьте нав'язливими.

4. Говоріть (пишіть) про те, що може зацікавити слухачів (читачів), враховуйте їх вік, характер, інтереси.

5. Не завдавайте людям шкоди словом. Не ображайте, не говоріть неприємного іншим, не виявляйте своєї неповаги, не вживайте грубих слів.

6. Намагайтеся ввічливо попросити і ввічливо відмовити, не образивши людину своєю відмовою.

7. Використовуйте в спілкуванні звертання і ввічливі слова: будь ласка, вибачте, не ображайтесь, чи не змогли б ви, на жаль тощо), стежте за культурою мовлення.

8. Намагайтеся, щоб спілкування з вами було для людей корисним і приємним, вмійте допомагати людям словом і ділом.

Вітання – один з найважливіших знаків мовленнєвого етикету. З вітання розпочинається спілкування. Існує чимало слів вітання. Саме з них переважно розпочинається вивчення мови. Звичайно їх супроводжують посмішкою та потиском руки. Історія цього жесту, який існує у багатьох народів, йде з глибоких віків. Колись розкрита долоня свідчила про мирні наміри. Людина, зустрівши на шляху іншу, протягувала руку, показуючи, що в ній немає палиці, каменя, зброї. І в наш час потиск руки свідчить про дружнє ставлення до людини.

Вихована людина завжди привітно вітається, незалежно від того, який у неї настрій. Першим вітає молодший старшого, чоловік жінку, підлеглий керівника.

Етикетні формули

КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРИ	ФОРМУЛИ ЕТИКЕТУ
ЗВЕРТАННЯ	<p>При звертанні до незнайомих осіб (особи) чи в офіційній обстановці використовують: Дорогі друзі! (Дорогий друже!) Панове! (Пане! – до чоловіка чи хлопця від 18 років; Пані! – до жінки; Панно! – до дівчини (до 25 років, якщо вона незаміжня). Паничу. Вельмишановні пані та панове! Добродії! (Добродію! Добродійко!) Товариші! (Товаришу! Товариство! Товаришко!) Громадяни! (Громадянине! Громадянку!) Товаришу капітане (капітан)! Пане капітане (капітан)! Шановна громадо! Шановна спільноту! Шановне товариство! Шановні колеги! Добірне товариство! Люди добрі! Господарю! Господине! Юначе! (Молодче!) Дядьку! (Тітко!) Приятелю! Подруго! Колего! Друже!</p> <p>У сім'ї: Дочко! Сину! Мамо! Тату! (Батьку!) Бабо! Діду!, а ще краще з використанням суфіксів суб'єктивної оцінки: Донечко! Синочку! Мамочко! Мамусю! Татку! Таточку! Бабусю! Бабунечко! Дідусю! Сестро, брате. Андрійку! Васильку!</p>
ПРИВІТАННЯ	Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день!

	<p>Добривечір! Добрий вечір! Добрий вечір! Здрастуйте! Здоров був! Здорові будьте! Здоровенькі були! Доброго здоров'я! Моє шанування! Вітаю Вас, Радий (-а) вітати Вас! Добраніч! На добраніч! Привіт! (розмовно-просторічне). Вітаю! Дай, Боже, щастя! З приїздом Вас! Поздоровляю Вас! Зі святом Вас! Щасливих Вам свят! Бажаю Вам приємно провести свята (відсвяткувати)! Вітаю з днем народження! Бажаю (зичу) Вам здоров'я, щастя, успіхів! Бажаю (зичу) щасливого Нового року! З Новим роком! Хай щастить у Новому році! Хай здійсняться всі ваші мрії! На здоров'я! Дозвольте вітати Вас від імені... (офіційне). Дозвольте поздоровити... Моє шанування! Наше щире вітання... Привіт (вітання) з України! (в чужій країні). Я хочу (мені хочеться) привітати Вас. Я хотіла б привітати Вас. Прийміть найкращі вітання.</p>
ПРОЩАННЯ	<p>Прощайте! Прощавайте! До зустрічі! До побачення! Щасливо! Дозвольте попрощатись! Бувай (бувайте) здорові! Дозвольте відкланятись! На добраніч! Добраніч! Спокійної ночі! Щасливої дороги! Будь щасливий (-а,-і) ! Я з Вами не прощаюсь! Ми ще побачимось! Ми ще зустрінемося!</p> <p>Усього найкращого! Усього доброго! На все добре! До завтра! До неділі! До зустрічі в неділю! Хай щастить вам! Щастя тобі! Всього! Ходи здоровий! Ходіть здорові! Дозвольте попрощатися! Дозвольте відкланятися! Вибачте, мені час (пора) іти! На жаль, я поспішаю. Сподіваюсь, ми скоро побачимось. При прощанні прийнято передавати вітання близьким, рідним чи друзям співрозмовника, навіть якщо з ними особисто не знайомі. Передавай вітання (привіт)... Вітання вашим батькам! Вітайте ваших батьків! Прощаючись, за звичаєм, подають руку, а близьких людей, рідних -цілують.</p>
ВИБАЧЕННЯ	<p>Вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, (але не Вибачаюсь!). Простіть мені. Даруйте мені (розмовне). я дуже жалкую, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, винуватий (-а), приношу свої вибачення, перепошую, не гнівайтесь на мене, я не можу не вибачитись перед Вами; якщо можеш, вибач мені; не сердься на мене; дозвольте просити вибачення</p> <p>Вибачати можна: Будь ласка (тобто Вибачаю). Нічого. Нема за що (розмовне). Ну що Ви!</p>
ДЯКУЮТЬ	<p>Дякую! Щиро дякую! Спасибі! Сердечне спасибі! Велике спасибі! Гарно дякую! Дуже дякую!</p> <p>Дякую за добре слово. Відповідь на побутові</p>

	<p>запитання: Як справи? Як...? - Дякую! (за виявлену увагу) і доповнюємо відповіддю: Дякую! Все добре. Вже всі здорові. За столом: Смачного! - Дякую!</p> <p>Дякують не лише за великі, але й за дрібні послуги: незнайомій людині в транспорті за закомпостований талон, продавцю в крамниці, добродієві, що притримав двері, коли ви виходили, тощо. Не забуваймо дякувати батькам, рідним за щоденні турботи, добрі стосунки, співпереживання радості і тривоги.</p>
<p>ЗАПРОШЕННЯ, ПРОХАННЯ</p>	<p>Будь ласка... Будьте ласкаві... Будьте люб'язні... Прошу Вас... Чи не могли б Ви... Чи можу я попросити Вас... Дозвольте Вас попросити... Якщо Ваша ласка... Ласкаво просимо... Якщо Вам не важко... Маю до Вас прохання... Не відмовте у проханні. Чи можу звернутися до Вас із проханням... Якщо Ваша ласка... Можливо, Ви мені допоможете...</p> <p>Потрібно зробити. Потрібно було б зробити... Чи не могли б Ви зробити... Я б просила... Якщо Вам не важко... Я прошу Вас... Я хотіла попросити Вас... Чи можу я попросити Вас? Чи не можу я попросити Вас ...? Чи не хотіли б Ви ...? Чи не бажаєте Ви...? Чи не могли б Ви? Дозвольте Вас запросити... Я хочу запросити Вас до себе. Проходьте, будь ласка (прошу, проходьте). Підійдіть, будь ласка, ближче! Прошу, сідайте (сідайте, будь ласка!) Ласкаво просимо! Давайте проведемо вечір разом. Я хочу попросити Вас зробити мені послугу. Пропоную Вам зіграти в шахи. Чи можете Ви позичити мені свій... Прошу допомогти мені зробити.... Скажіть, будь ласка, котра година? Будьте ласкаві, напишіть. Будьте такі ласкаві, поясніть. Будьте ласкаві пояснити. Дозвольте мені увійти (вийти, запитати Вас, відповісти, потурбувати Вас). Чи можу я попросити? Будь ласка, зачини двері! Може, ти зачиниш двері?! Чи не хотів би ти зачинити двері?! Безсумнівно. Безумовно. Звичайно. Ми в цьому впевнені. Будь ласка. Прошу (у значенні будь ласка). Гарзд. Добре. З приємністю. Із задоволенням. Ще б пак.</p>
<p>ЗГОДА, ПІДТВЕРДЖЕННЯ</p>	<p>Згоден. Домовилися. Я не заперечую. Ви маєте рацію. Це справді так. Авжеж. Чудово. Так. Саме так. Напевно. Обов'язково. Безперечно.</p>
<p>ЗАПЕРЕЧЕННЯ ВІДМОВА</p>	<p>Ні. Ні, це не так. Нас це не влаштовує. Я не згодний (згоден). Це не точно. Не можна. Не можу. Не хочу. Ні, не бажаю. У жодному разі! Це неможливо. Цього не може бути!</p>

	<p>Ви не маєте рації (рос. Вы не правы). Ви помиляєтесь. Не треба. Я заперечую це. На жаль, не зможу. Шкодную (шкода), але я мушу (повинен) відмовитися (пом'якшена відмова). Нізащо. Про це не може бути й мови! Нічого подібного! Це даремна трата часу. Не гай даремно часу. Дякую, я не можу. Не варто про це нагадувати. З мене цього досить! Вам кажуть, що ні! Цього ще не вистачало! Аж ніяк.</p>
СТИМУЛЮ- ВАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ РОЗМОВИ	<p>Продовжуйте. Ми Вас слухаємо. А що Ви можете сказати про це (з цього приводу)? Хто ще бажає висловитись (виступити)? Подивимося на це питання з іншого боку. Вибачте, я переб'ю Вас... Вибачте, але я хочу відзначити (зауважити, звернути увагу), що... Прошу вибачити, що перебиваю, але не відхиляйтесь від теми. Ви відійшли від теми. Повернемося до нашої теми. Я все ж таки хотів би повернутися до розмови (до проблеми) про...</p>
ПРОПОЗИЦІЯ, ПОРАДА	<p>Дозвольте висловити мою думку щодо... А чи не варто б... А чи не можна б... Чи не спробувати б Вам ... Чи (не) були б Ви такі ласкаві прийняти мою допомогу (вислухати мою пропозицію, пораду). Чи не погодилися б Ви на мою пропозицію... Дозвольте Вам запропонувати... Чи (не)могла (міг) би я... Не гнівайтесь, будь ласка, але... Якщо буде на те Ваша ласка, то... Якби була Ваша ласка, то... Якби Ви були такі ласкаві ...</p>
СПІВЧУТТЯ	<p>Прийміть мої співчуття. Я Вас розумію. Я відчуваю Вашу схвильованість (Ваш біль, Вашу стривоженість, Ваше хвилювання). Це болить і мені. Це не може нікого залишити байдужим. Я теж перейнялася Вашим болем (бідою, горем, тривогою). Я співпереживаю (Вашу втрату, Вашу тривогу, Ваш неспокій...). Треба триматися. Не впадайте у відчай (час все розставить на місця, час вилікує, загоїть рану, втамує біль...). Не варто так побиватися (перейматися). Не нарікайте на долю! Не гнівіть Бога! Ще все налагодиться. Ще засвітить Вам сонце!</p>

Практичні рекомендації щодо корекції культури спілкування у дошкільнят

При корекції культури мовлення та спілкування дошкільнят використовують різноманітні дидактичні ігри.

Вправи для розвитку культури спілкування:

Дидактична гра «Хто скаже правильно?». Мета: вправляти дітей у вживанні формул мовленнєвого етикету. Хід гри: вихователь читає текст, діти повинні вставити доцільні пропущені слова: У дитячий садок прийшла новенька дівчинка. Вона зайшла до групової кімнати й тихо сказала: (...). діти радісно й голосно відповіли їй: (...). «Як же її звати?», – подумали діти, а

Сергійко запитав: (...) «Наталка», - відповіла дівчинка. Максимко, ввічливий хлопчик, запропонував їй стілець і сказав: (...) Наталочка сіла і відповіла: (...) Діти почали гратися. Та ось Іринка ненароком штовхнула Наталочку, повернулась до неї і сказала: (...) Швидко минув день у дитячому садочку, вже час додому і Наталочка попрощалась з дітьми. Вона сказала: (...) Діти відповіли їй: (...)

Дидактична гра «Чарівна торбинка». Мета: вивчення та закріплення вживання ввічливих слів. Хід гри: вихователь тримає у руках торбинку з іграшками, яка розкривається лише тоді, коли до неї промовляють чарівне слово. Діти говорять до неї: Доброго дня, торбинко! Будь ласка, торбинко! Вибачте, торбинко! Дякую, торбинко! Після кожного ввічливого слова вихователь дістає з торбинки іграшки і дає дитині, що сказала слово. Це стимулює дітей вживати ввічливі слова у спілкуванні.

Дидактична гра «Мені не подобається». Мета: розвивати у дітей вміння використовувати різноманітні емоції у спілкуванні. Хід гри: діти повинні напружитися й затремити на «неприємні» слова; усміхатися, передавати мімікою задоволення від «приємних» слів: осінь похмура (напружилися); осінь вітряна (затремити); осінь золота (усміхаються); осінь щедра (задоволення); осінь урожайна (усміхаються).

Дидактична гра «Ввічливі слова». Мета: вивчення та закріплення вживання ввічливих слів. Вихователь зачитує вірш:

- Доброго ранку! – мовлю за звичаєм.
- Доброго ранку кожному зичу я.
- Доброго дня вам, – людям бажаю,
- Вечором добрим стрічних вітаю.
- І посміхаються в відповідь люди –
- Добрі слова ж бо для кожного любі.

Після цього педагог задає дітям запитання: Про які слова говориться у віршику? (Про добрі, хороші, про слова привітання, ввічливі слова). А які ще гарні слова ви знаєте? Як звернутися до товариша за іграшкою? (Дай, мені, будь ласка, іграшку). Як вибачитись? (Вибач мене, будь ласка. Я не навмисне). Як звернутися до товариша з проханням сісти поруч? (Вибач, можна сісти поруч?).

Отже, програма розвитку культури мовлення та спілкування повинна бути спрямована на всі сторони мовлення (звукова культура, словникова робота, граматична вірність, зв'язне мовлення, мистецтво спілкування тощо). Запропонований нами комплекс вправ для корекції мовлення та спілкування для дошкільнят охоплює всі необхідні ділянки розвитку дитячого мовлення. Подані вправи доцільно використовувати на заняттях у старшому дошкільньому віці, оскільки вони відповідають віковим особливостям та рівню знань дітей цього віку.